

УДК 930/94(547)

ШЫҢЖАҢ-ҰЙҒЫР АВТОНОМИЯЛЫҚ АУДАНЫНЫҢ ҚЫТАЙДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАҒЫ ИМИДЖІНДЕГІ РӨЛІ

Ольчикенова Гульмира Кайрбековна

gulmira14k@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті, Аймақтану
мамандығының 4-курс студенті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Қ.Ғ. Даркенов

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы Қытайдың солтүстік-батысында орналасқан және ҚХР-ның ең үлкен аумақтық әкімшілік бірлігі болып саналады. ШҰАА Қытай үшін экономикалық және саяси тұрғыдан стратегиялық маңызды әкімшілік бөлік. Ауданның ерекшелігі географиялық орналасуымен сипатталады. Қытайдың Орталық Азиядағы белсенді жұмсақ саясаты, сондай-ақ іске асырылып жатқан "Ұлы Жібек жолының экономикалық белдеуі" жобасы елге Азияның бірқатар елдеріне тұрақты әсер етуге мүмкіндік береді. ШҰАА-ның тұрақсыз мұсылман елдеріне жақын географиялық орналасуы терроризм мен діни экстремизмнің таралуына қауіп төндіреді. Қытай үкіметі тек осы аймақатән ұлттық саясатты мойындайды және радикалды қозғалыстарды таратпау үшін өз әдістерін қолданауын мәлімдейді. Си Цзиньпиннің жаңа дәуірдегі Қытай ерекшелігі бар социализм туралы идеялары ҚХР Конституциясына ресми енгізілген 2018 жылдан кейінгі Қытайдың ШҰАА-дағы саясатына мән беру маңызды[1]. Қазірде Шыңжаң әлеуметтік-экономикалық дамудың озық көрсеткіштерімен сипатталатынын Қытай үкіметі 2020 жылғы жарық көрген «Шыңжаң: Еңбек және жұмыспен қамту қауіпсіздігі» ақ кітабында келтірген. Үкімет халықты жұмыспен қамту, кедейшілікпен күрес мәселелеріне аса мән береді. 2014 жылдан 2019 жылға дейін Шыңжаңдағы жұмысшылардың жалпы саны 11,352,400-ден 13,301,200-ге дейін немесе 17,2%-ға өсті; қалаларда жұмыспен қамтудың орташа жылдық өсуі 471,200-ден астам адамды құрады, олардың 148,000-ы Шыңжаңның келеді, бұл 31,4% құрайды; ауылдық жерлердегі жұмыс күшінің орташа жылдық көрсеткіші 2,763 миллион адамды құрайды, оның 1,678

миллионы Шыңжаңның оңтүстік аймақтарына тиесілі, бұл көрсеткіш 60%-тан асады[2]. Келтірілген инвестициялар мен инфрақұрылымды құру туралы ресми нәтижелерге күмән келтірмейді. Шыңжаң аймағының экономикалық дамуын жоққа шығаруға болмайды. Дегенмен, АҚШ пен Еуропа елдерінің ШҰАА-дағы этникалық азшылықтардың құқықтарының бұзылуы мен «қайта тәрбиелеу лагерьлерінде» әртүрлі деректер бойынша 1 млн-нан 3 млн-ға дейін адам күштеп ұсталады деп айыптау үстінде.

Қытай үкіметінің «лагерьлерге» берген анықтамасында, Шыңжаңда кәсіптік-техникалық білім беру мекемелері платформасы болып табылатын даярлау моделі қалыптастырылды, оның негізгі мазмұны - елдің жалпыға ортақ пайдаланылатын тілін зерделеу, құқықтық білім, кәсіби дағдылар қалыптастыру және экстремизмнің алдын алу мен оның таралуы бойынша жұмыс жүргізу, ал негізгі бағыты - білім алушыларды жұмысқа орналастыру. Қытайда 2001 жылғы терроризмнен кейін және де 2009 жылғы Үрімшідегі тәртіпсіздіктерден кейін жана заңнамалық актілер қабылданды: "Терроризмге қарсы заң" (2015), "ШҰАА-дағы экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі ережелер" (2017). Шыңжаң заңға сәйкес кәсіптік-техникалық білім беру және дайындық бағдарламасын іске қосты. Оның мақсаты-терроризмді және діни экстремизмді қоректендіретін орта мен негізден айыру және зорлық-зомбылық қылмыстарын жасалғанға дейін тоқтату[3]. Алайда, Human Right Watch 2017 жылдан бастап лагерьлерді ұйғырлар мен басқа мұсылмандарды идеологиялық тұрғыдан өзгерту үшін қолданылған деп мәлімдейді. Бұл бүкіл халықты жаппай бақылау мен саяси идеологиялық өңдеуді қамтиды. ШҰАА-ға түркі тектес мұсылмандарға қатысты жаппай еркінен тыс ұстау, азаптау және заңсыз әрекет фактілері келтірілген[4]. Қытай Халық Республикасының тарапы келтірілген мәліметтерді жоққа шығарады және де «адам құқықтары саясаттандырылған тақырып» деп жауап беруде[5]. Аудандағы оң экономикалық статистика Қытайдың саясатына қарасты өз мүдделерін көздейтін мемлекеттер тарапының көзқарастарын өзгерту мүмкіншілігі аз.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының жағдайын халықарлық деңгейде қарастыруды ресми түрде БҰҰ-ның Адам құқықтары жөнінде комитетке хаттама жолдаудан бастап қарастыруға болады. Шілде айының басында 2019 жылы БҰҰ-на 22 ел Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы азаматтарының адам құқықтары туралы мәселеге байланысты алаңдатушылық білдіру туралы хаттама жолдады[6]. Қытайды сынаған алғашқы хатқа қол қойғандардың қатарына: Австралия, Австрия, Бельгия, Канада, Дания, Эстония, Финляндия, Франция, Германия, Исландия, Ирландия, Жапония, Латвия, Литва, Люксембург, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Норвегия, Испания, Швеция, Швейцария және Ұлыбритания жатады. Жауап ретінде ҚХР-ның ШҰАА-ға байланысты ішкі саясатын қолдайтын хаттамаға сол жылдың 12-шілдеде 37 мемлекет қол қойды[7]. Екі хатқа қол қойған мемлекеттердің аймақтық айырмашылығын байқауға болады. Егер екінші хаттамаға қол қойған мемлекеттердің басым көпшілігі Таяу Шығыс, Африка мемлекеттерінен және ислам дінін ұстанушылардың басым көпшілігі бар Сауд Арабиясы мен Пәкістаннан болса, бірінші хаттамада Еуропалық мемлекеттер басымдылығын және мұсылмандық мемлекеттердің жоқ екенін айтуға болады. Бірақ, Қытайға қолдау білдірген елдерге талдау жасасак, мамандар пікірінше Ресей, Иран, Сауд Арабиясы, Пакстан адам құқығы жиі бұзылатын елдер санатында. Олар Қытайды қолдау арқылы ынтымақтастық белдеуін құруда. Екіншіден, қолдаушылардың келесі тобы Қытайға экономикалық тұрғыдан тәуелді немесе «қарыз қақпанындағы» мемлекеттер. Бұл ретте Қытайды халықарлық деңгейде айыптауға оның белгілі бір мемлекеттегі экономикалық ықпалы әсер ететіні белгілі. Ал Ресей Федерациясы, Сауд Арабиясы сияқты мемлекеттерде құқық бұзушылық айыптары жиі кездесетіндіктен, Қытайды қолдауды өз-өздерін айналма жолмен қорғау құралы ретінде қарастыруға болады.

АҚШ тарапына келетін болсақ, 2018-жылдан бері «қайта тәрбиелеу лагерьлеріне» байланысты тақырыптарды елшілік деңгейінен бастап қозғай келе, 2019 жылдың күзінде Өкілдер Палатасы лагерьлерді жабуды талап ету туралы заңға қол қойды. Сонымен қатар, Республикалық Партия өкілінен «бұл адамзатқа қарсы қылмыс» деген пікір айтылды[8]. 2021 жылы Майк Помпео да «...Қытайда билігін жүргізіп жатқан Компартия этникалық

азшылықтарға геноцид және адамзатқа қарсы қылмыс жасап жатыр...» деген позиция ұстанды [9]. Помпеоның ШҰАА-дағы ұйғырлардың жағдайы туралы мәлімдемесі Вашингтонда әкімшілік ауысқанға дейін бір күн бұрын таратылды. Айтылған айыптаудан кейін, АҚШ-тағы Вашингтондағы Newlines Institute зерттеу институты 6 тілде «Ұйғыр геноциді» атты зерттеу жариялады. Жасалған зерттеуге сәйкес «геонцид» ұғымын 1948 жылғы БҰҰ Конвенциясының II бабы аясында келесі анықтамалар бойынша: «а) осы топ мүшелерін өлтіру; б) осы топ мүшелерінің денесін жарақаттау немесе осы топ мүшелерінің ақылолына зиян келтіру; с) қандай да бір топ үшін оны толықтай немесе ішінара жоюға жағдай туғызу» ШҰАА-дағы жағдайға байланысты қарастырылған. Вена Конвенциясын ҚХР 1948 және 1983 жылы қол қойып, ратификациялаған [10]. Бұл баяндамада Қытайдың геноцид туралы Конвенцияның II бабын бұзғаны үшін жауапкершілікке тартылады ма, яғни, Қытай Конвенцияның II бабында анықталғандай ұйғырларға қарсы геноцид жасауда жауапты ма, жоқ па деген заңды мәселе қарастырылды. Нәтижесінде, баяндамада келесі мәлімдемелер жасалды: бүкіл аймақта ұйғырларда туудың күрт төмендеуі байқалды; ұйғыр мәдениеті, тарихы мен әдебиеті бойынша оқулықтар Шыңжаң оқушыларының сыныптарынан алынды: лагерьлерде тұтқындарға қытай тілін мәжбүрлеп үйретеді, егер олар бас тартса немесе сөйлей алмаса, азапталады; Қытай үкіметінің ресми баспасөздері мен құжаттары ұйғырлар мен басқа мұсылман азшылықтарын "арамшөптер" және "ісіктер" деп атайды; үкіметтің бір нұсқауы жергілікті билікті "өз ұрпақтарын бұзуға, тамырларын бұзуға, байланыстарын үзуге және шығу тегін бұзуға" шақырды [11]. Зерттеу нәтижелерін институт қолдану керек іс-әрекеттерге нұсқаулық ретінде емес, осы тұжырымдаманың шешімдерінде қызығушылық танытқан мекемелер мен субъектілермен ақпарат және талдаумен бөлісуі ретінде жайғастырады. АҚШ-тың осы тақырыпта зерттеу жүргізуі БАҚ құралдарындағы шабуылдаудан, енді ғылыми аргументтелген дәлелдеуге өтті. Талдау нәтижелеріне Қытайдың ең ақпараттандырылған ағылшын тіліндегі газеті The Global Times-қа берген сұхбатында Ли Хайдун, Қытай сыртқы істер университетінің халықаралық қатынастар институтының профессоры, келтірілген дәлелдер жалғандығына нұсқады. Халықаралық қауымдастыққа жалған ақпарат таратуда және бұл тәуелсіз және бейтарап институт емес, нақты саяси күштерге қызмет ететін институт деп мәлімдеді [12]. АҚШ мүдделерін айқындаса, ең біріншіден, геноцид тақырыбын қозғай отыра, Қытайдың жұмсақ күшін әлсіретіп, өз қоғамдарында тақырыпты үрлеу арқылы Батысқа Қытайға қатысты қатаң саясатқа жол ашуға тырысуы мүмкін. Сонымен қатар, мұсылман елдері мен Қытай арасындағы қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсаттары көрінеді. Бұл АҚШ-тың Covid-19 дәуірінен кейінгі халықаралық тәртіпті өз есебіне қалпына келтіруге, жаһандық жоғары технологиялық тауар жеткізілім тізбегін құруға және әлемді басқаруға бағытталған күрделі және нақты әрекеттер болуы мүмкін. Осы айыптауларға байланысты Қытай Халық Республикасының имиджіне келетін болсақ, әлеуметтік зерттеулер жүргізу орталығы Pew Research Center 2020 жылы Қытайдың қоғамдық қабылдауына байланысты талдау жариялады. Қытайдың қабылдауы соңғы онжылдықта экономикасы дамыған 14 елде нашарлағанын және өткен жылы бұл көрсеткіш айтарлықтай төмендегенін көрсетті. Сауалнамаға қатысқан елдер халқы арасында Қытай қолайсыз ел деп саналады және қазіргі 14 рецензенттің 9-нда көрсеткіш соңғы 12 жылдағы деңгейден де төмен. Сондай-ақ, Си Цзиньпиннің әлемдік істерге қатысты "дұрыс әрекет жасау" ықтималдығына сенімсіздік бар [13].

Кесте: Экономикасы дамыған елдердегі Қытайдың теріс бағалауы өсуде

Мемлекет	2010		2020	
	жағымсыз %	жағымды %	жағымсыз %	жағымды %
Австралия	40	52	81	15
Ұлыбритания	16	65	74	22
Германия	37	46	71	25
Нидерланды	34	56	73	25

Швеция	40	43	85	14
АҚШ	35	43	73	22
Оңтүстік Корея	31	66	75	24
Испания	21	57	63	36
Франция	42	58	70	26
Канада	58	27	73	23
Италия	61	27	62	38
Жапония	42	55	86	9

Қайнар көзі: *Pew Research Center* www.pewresearch.org[13]

Бұл үрдіске түрткі болған факторлардың бірі-Қытайдың өткен жылдағы іс-әрекеттері. COVID-19 шығу тегі туралы ашықтықтың болмауы және кейіннен жалған ақпарат беруі Қытайдың бүкіл әлемдегі беделін төмендетуге ықпал етті. Қытайдың халықаралық мойындалған ережелер мен нормаларды елемеге дайын екендігі тағы бір жағымсыз элемент болып табылады, бұл елдерге де, қоғамға да Қытаймен өзара әрекеттесуде сенімді жоғалтуға әкеледі. 2020 жылы Pew Research Center есебінде атап өтілген бірқатар дамыған елдердің үкіметтері өздерінің маңызды технологиялық инфрақұрылымын Қытайдың ұлттық технологиялық алыптарынан бөлуге күш салды. АҚШ-тың күші әсіресе Қытай компанияларын 5G ұлттық платформаларын құрудағы рөлінен айыруға бағытталған. Бұл әрекет Қытайдың ұлттық қауіпсіздікпен тығыз байланысты саладағы біріншілікке деген геосаяси ниетіне деген сенімсіздігін көрсетеді. Қазірде Қытай өзінің жаһандық ықпалын қатаң әскери күш пен экономикалық тұтқалардан тыс кеңейтуге тырысады. Бұл климаттың өзгеруі саласындағы "жұмсақ күш" бастамаларына, білім алмасу бағдарламаларына, оның негізгі халықаралық ұйымдардағы рөлін кеңейтуге және Конфуций институттарын таратуға бағытталған. Бірақ Pew Research Center зерттеуі кем дегенде дамыған елдер арасында қытайдың жұмсақ күшінің салмағы аз екенін айтады. Дамыған экономикасы бар елдер арасында қытайдың беделінің нашарлауы оның қатаң билігін жүзеге асыруына кедергі жасамаса да, бұл Пекинге тиімді халықаралық көшбасшылық үшін қажет серіктестік қатынастарды құру және қолдау қиынға соғады дегенді білдіруі мүмкін.

2021 жылы Канада, Америка Құрама Штаттары, Нидерланды аталған аудандағы ҚХР-ның әрекетін геонцид ретінде ресми түрде жариялады [14, 15]. Канада қауымдар палатасының мәлімдемесінде, Шыңжаңда ұйғырларға қарсы жасалған актілер геноцид екенін мойындау және ұйғырларға қарсы жасалған актілердің геноцид екенін мойындау үшін халықаралық органдардың құқықтық шеңберлерінде жұмыс істеу туралы жазылған [15]. АҚШ-тан кейін Канаданың осы тақырыпта ресми түрде пресс-релиздің шығуы екі мемлекет Қытайға қарасты "бәсекеге қабілеттілікті арттыруға" келісікенін тұжырымдауға болады. Америка президенті Джо Байден Канада премьер-министрі Джастин Трюдомен қашықтықтан кездесуден кейін қытай мәселесін әлемдік сын-қатерікөзқарасы тұрғысынан талқылағаны белгілі болды [16]. Канада басшылығы мен Трамп арасындағы өте күрделі қарым-қатынасты ескере отырып, Канада қазір кейбір жеңілдіктер бере отырып АҚШ-пен жоғалған байланыстарды қалпына келтіруге тырысады. Канада басшылығы ҚХР-мен ынтымақтастықтың экономикалық пайдасын АҚШ-тың Қытайға қарсы саясатының аясында болу мүмкіндігімен алмастыру туралы шешім қабылдаған болуы мүмкін. Канадалық бизнес көбінесе қытай капиталына тәуелді екенін ескере отырып (Канадаға ҚХР-дан 2005 – 2019 жылдар аралығында 56.9 млрд. \$ инвестициялаған), Канада тарапы АҚШ-пен бірге өткізгісі келетін Қытайға қарсы саясаттың салдарынан айтарлықтай қиындықтар мен жағымсыз салдарға тап болатынын ескерген болу керек [17]. Нидерланды 2021 жылдың 5-ақпан Шыңжаңдағы мәселені парламент деңгейінде бірінші болып жариялаған Еуропалық мемлекет [14]. 22-наурыз күні Еуропалық Одақ Қытайдың төрт шенеунігіне, оның ішінде қауіпсіздік қызметінің аға директорына, Шыңжаңдағы адам құқықтарын бұзғаны үшін санкциялар енгізді, бұл 1989 жылы Тяньаньмэнь алаңындағы демонстрацияны таратқаннан кейін, қару-жарақ эмбаргосы енгізілгеннен кейін ҚХР-на қарсы алғашқы санкциялар болды [18]. ЕО санкциялары

Шыңжаңда тұтқындауды жүзеге асырған жеке шенеуніктерге бағытталған. Өткен жылы ғана Қытай ЕО-ның ең маңызды сауда серіктесі болды, ал 2020 жылы ЕО-ға Қытай экспорты 384 миллиард еуроға жетті. ЕО-ның Қытайға экспорты 203 миллиард еуроны құрады және соңғы 20 жыл ішінде ЕО-ның Қытайға тікелей инвестициясы 140 миллиард еуродан асты. Екіншіден, Қытайдан ЕО-ға 120 миллиард еуро тікелей инвестиция түсіп, өткен жылдың соңында одан әрі дами түсті [19]. ЕО Қытаймен инвестициялық келісімге қол қойды [20]. Бұл келісім Шыңжаң провинциясындағы адам құқықтары туралы жағдайға байланысты сынға ұшырады. Бұл иллюзияның аяқталу кезеңі, ЕО бұл мәселеге соңында бәрібір де тап болды. Мәселені Байденнің жаңа әкімшілігінің контекстінде қарастыруымыз керек, оның Қытайға қатысты нақты саясаты бар және еуропалықтар да осы оқиға желісін алады. Санкциялардың орынды және нақты мақсаты бар, бағытталған және тиімді болады. Қытайлық тараптан БАҚ-тарды қарастырсақ, дәл осындай мақсатты жауап болуы мүмкін және Шыңжаңдағы лагерьлерде не болып жатқандығы туралы зерттеген ғалымдар соңынан еруі мүмкін. Немесе ЕО шенеуніктеріне көбірек көңіл бөлуі мүмкін, бірақ бұл қалай болатынын болжау әлі де қиын. Себебі, бұл ЕО үшін жаңа алаң. Дегенмен, жауаптың қандай да бір түрі болатынына күмән жоқ. Желтоқсан айының соңында келісілген Қытай мен ЕО арасындағы инвестициялық келісімшартқа келетін болсақ, жасалған санкция аясында аралас сезім тудырады және Қытай оны Еуропалық парламент ратификацияламауы мүмкін деп күмәнданатын болар. Келісімді саясаттандыруға болмайды және ол осы уақытқа дейін жүріп келе жатты. Алайда, келісім ратификацияланбаса, бұл Қытайдың әлемдегі имиджіне бұдан да теріс ықпал етуі мүмкін.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы этникалық азшылықтарға «адам құқықтарының шектеу» айыбын Халықаралық Сотта дәлелдеуге немесе теріске шығаруға болар еді. Дегенмен, Қытай Халықаралық Соттың мүшесі болмағандықтан, өзін Вена Конвенцияның IX бабымен байланысты деп есептейтіні туралы геноцид конвенциясына біржақты ескертпе жасады. Қытай үкіметінің ұйғырлар мен басқа да түркі мұсылмандарына қатысты адам құқықтарын елеулі бұзушылықтар жасағаны үшін жауапты барлық лауазымды адамдарына қарсы санкциялар енгізу, Қытайды айыпты деп тапқан мемлекеттердің құралы болып тұр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. 习近平新时代中国特色社会主义思想/Электронды ресурсы/09.26.2018
<https://baike.baidu.com/item/%E4%B9%A0%E8%BF%91%E5%B9%B3%E6%96%B0%E6%97%B6%E4%BB%A3%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E7%89%B9%E8%89%B2%E7%A4%BE%E4%BC%9A%E4%B8%BB%E4%B9%89%E6%80%9D%E6%83%B3/22176950?fr=aladdin>
2. 《新疆的劳动就业保障》白皮书/Электронды ресурсы/
17.09.2020 http://www.gov.cn/zhengce/2020-09/17/content_5544154.htm
3. Интервью у председателя правительства СУАР КНР: о профессионально-техническом образовании в СУАР/Электронды ресурсы/12.05.2018 <http://kg.china-embassy.org/rus/zyxxfb/t1619260.htm>
4. 2020China: Baseless Imprisonments Surge in Xinjiang/Электронды ресурсы/24.02.2021
<https://www.hrw.org/news/2021/02/24/china-baseless-imprisonments-surge-xinjiang>
5. China rejects genocide charge in Xinjiang, says door open to U.N/Электронды ресурсы/22.02.2021 <https://www.reuters.com/article/us-china-rights-idUSKBN2AM1UX>
6. The original document for the forty-first session of the Human Rights Council/Электронды ресурсы/ 08.07.2019
https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/190708_joint_statement_xinjiang.pdf
7. International response to China actions in Xinjiang /Электронды ресурсы/2019
https://www.economist.com/sites/default/files/images/print-edition/20190727_CN997.png
8. Uyghur bill demanding sanctions on Chinese officials passes US House of Representatives/Электронды ресурсы/ 04.12.2019
<https://www.abc.net.au/news/2019-12-04/uyghur-bill-passes-us-house-of-representatives/11765684>

9. U.S. Says China Is Committing Genocide Against Uighur Muslims /Электронды ресурс/
19.01.2021 <https://www.wsj.com/articles/u-s-declares-chinas-treatment-of-uighur-muslims-to-be-genocide-11611081555>
10. 防止及惩治灭绝种族罪公约/Электронды ресурс/ Қаралу күні:
22.03.2021 http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/1983-03/05/content_1461955.htm
11. THE UYGHUR GENOCIDE: An Examination of China’s Breaches of the 1948 Genocide Convention/Электронды ресурс/ 08.03.2021 <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Chinas-Breaches-of-the-GC3.pdf>
12. DC-based think tank attacking China on Xinjiang has doubtful identity/Электронды ресурс/
10.03.2021 <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1218020.shtml>
13. Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries/Электронды ресурс/
06.10.2020 <https://www.pewresearch.org/global/2020/10/06/unfavorable-views-of-china-reach-historic-highs-in-many-countries/#negative-views-of-china-on-the-rise>
14. Netherlands joins US and Canada in declaring Chinese treatment of Uyghurs ‘genocide’/Электронды ресурс/
01.03.2021 <https://www.jurist.org/news/2021/03/netherlands-joins-us-and-canada-in-declaring-chinese-treatment-of-uyghurs-genocide/>
15. STATEMENT BY THE SUBCOMMITTEE ON INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS CONCERNING THE HUMAN RIGHTS SITUATION OF UYGHURS AND OTHER TURKIC MUSLIMS IN XINJIANG, CHINA/Электронды ресурс/
21.10.2020 <https://www.ourcommons.ca/DocumentViewer/en/43-2/SDIR/news-release/10903199>
16. Biden holds first foreign meeting with Canada's Justin Trudeau/ Электронды ресурс/
24.02.2021 <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-56177486>
17. 中国能主导全球投资市场吗？/Электрондыресурс/, -2019
<https://chinapower.csis.org/china-foreign-direct-investment/?lang=zh-hans>
18. EU imposes further sanctions over serious violations of human rights around the world/Электрондыресурс/
22.03.2021 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/03/22/eu-imposes-further-sanctions-over-serious-violations-of-human-rights-around-the-world/>
19. EUandChina /Электрондыресурс/ 23.02.2021 <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/china/>
20. Commission publishes market access offers of the EU-China investment agreement/Электрондыресурс/
12.03.2021 <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2253>